

Pratarmė

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimai išaugęs įvairių sričių mokslininkų susidomėjimas meno psichologijos problematika yra sąlygojamas skirtingų veiksnių. Pirmiausia jis yra susijęs su dabartinį pasaulį keičiančiomis technogeninės civilizacijos, robotizacijos, dirbtinio intelekto kūrimo ir medijų galios augimo tendencijomis. Kita vertus, jį skatina įvairių sričių specialistų siekimas geriau pažinti giliuosius euristinius žmogaus kūrybinės veiklos aspektus, skatinančius ar apribojančius asmenybės kūrybingumą. Ir galiausiai, dėmesys meno psichologijos problematikai išauga iš reakcijos į niveliuojantį postmodernios suprekintos masinės kultūros poveikį, iš kurio siekia išsivaduoti kritiškai mąstančios asmenybės.

Lyginant meno psichologijos užuomazgų formavimosi procesą Rytuose ir Vakaruose, iškart į akis krinta, kad dėmesys šiai problematikai jau nuo senovės buvo didesnis Rytų tautų sukurtose civilizacijose. Kokios tikrosios šio reiškinių priežastys, nėra lengva vienareikšmiškai atsakyti. Ko gero, šie meno psichologijos idėjų, sąvokų ir konceptų sklaidos savitumai buvo apspręsti kiekvieno konkretaus civilizacinio pasaulio kultūrinės raidos ypatumų, kadangi savitas vėliau išsiskleidusios į savarankišką discipliną meno psichologijos problemų laukas pirmiausia skleidėsi filosofinės minties prieglobstyje. Šiuo aspektu žvelgiant į Rytų ir Vakarų teorinės minties raidos tradicijas, galime pastebėti, kad europinėje dalyje nuo antikos laikų, lyginant su Azijoje išsiskleidusiais civilizaciniais pasauliais, stipresnės buvo racionalistinės tendencijos. O štai Azijoje – ypač indų ir japonų kultūrose, įsivyravo jausmingumas, paveiktas šiose civilizacinėse erdvėse išsiskleidusių sensualistinių mokslinio pažinimo tendencijų. Polinkis į jausmingumą, gilinimasis į asmenybės vidinį pasaulį bei didžiųjų Azijos civilizacijų dominavimas ankstyvajame pasaulinės civilizacijos raidos etape – štai priežastys, kodėl meno psichologijos idėjų ir užuomazgų formavimosi etape lyderiavo Rytų civilizaciniuose pasauliuose susiformavusios kryptys, mokyklos ir koncepcijos.

Vakaruose meno psichologija istoriškai formavosi vėliau kaip tarpdalykinė pažinimo sritis filosofijos, fiziologijos, estetikos, meno filosofijos, literatūros teorijos, muzikos teorijos, bendrosios psichologijos, medicinos ir kitų mokslų probleminių laukų susikirtimo erdvėje. Juk daugelis XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios humanistikos tendencijų, kai Vakaruose formavosi meno psichologija, į savarankišką mokslinio pažinimo sritį buvo persmelktos psichologizmo, siekiant išryškinti, kaip konkretūs kūrėjai, jų tipai, mintys, veiksmai veikiami įvairių pašąmoninių ar sąmoningų asmenybės meninės veiklos motyvų.

Gvildenant meno psichologijos kaip savarankiškos mokslinio pažinimo srities genezės problemas, pirmiausia reikia kalbėti apie jos istorinius ryšius su filosofija ir iš jos vėliau išsiskyrusias dvi glaudžiai susijusias filosofines disciplinas – estetiką, meno filosofiją bei joms

Giorgione. Trys filosofai. 1509 m.

oponuojantį empirinių žinių kompleksą, kurio pagrindą sudarė fiziologija ir menotyrinės disciplinos (meno istorija, meno kritika ir meno teorija). Daugelio jų svarbūs poslinkiai pradėjo ryškėti Apšvietos epochoje. Tuomet iš įvairius psichologinius meninio žmogaus kūrybingumo aspektus tyrinėjantių disciplinų XVIII a. viduryje išsiskyrė *estetika* ir menotyrinių žinių kompleksą formavusi *meno istorija*, kurios prieglobstyje palaipsniui skleidėsi empirinė meno teorija ir meno kritika. Šiam sudėtingam abstrakčių filosofinių *teorinių* ir *empirinių* menotyrinių žinių kompleksui aktyviai sąveikaujant su XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje intensyviai besiplėtojančia psichologija, palaipsniui skleidėsi ir nauja tarpdalykinė disciplina, t. y. meno psichologija, kurios šalininkai pasinėrė į meninės kūrybos paslapčių tyrinėjimą.

Vis dėlto šios disciplinos tyrinėjimo objektą ir pagrindinių problemų lauką formavusios teorinės bei metodologinės koncepcijos sunkiai skynėsi kelių besiaiškindamos psichologines meninės kūrybos paslaptis. Jos ilgai buvo ignoruojamos perdėm racionalizuotos Vakarų klasikinės humanistikos, kurioje gyvavo įsitikinimas, kad meninės kūrybos paslaptys yra hermetiškos, todėl sunkiai paklūstančios racionalizavimui ir sistemingai mokslinei analizei. Štai todėl akademiniam moksle tebevyravo požiūris, kad *objektyvus psichologinis meninės kūrybos procesų pažinimas yra neįmanomas*, arba, kitais žodžiais tariant, *šios problemos yra nepažinios*.

Tačiau mokslinis pažinimas nenumaldomai žengia į priekį, vadinasi, tai, kas anksčiau buvo laikoma mįslinga, nepažinu, plėtojantis moksliniam pažinimui atsiveria naujomis netikėtomis briaunomis. Anksčiau išsikristalizavusios tradicinės meno pasaulio pažinimo sritys skaidosi, atsiranda nauji tyrinėjimo laukai, kurių šalininkai, pasitelkę modernias tarpdalykines tyrinėjimo strategijas, metodus vis įvairiapusiškiau analizuoja savo tyrinėjimo objektus, tobulina metodologinį instrumentarijų. Taip daugelis naujų meno psichologijos ir jos sudėtinių dalių meninės kūrybos procesų psichologijos bei meno psichopatologijos problemų ne tik tampa įdėmių studijų objektu, tačiau ir praranda menamo mįslingumo skraistę.

Meno psichologijos išsiskyrimui iš bendrosios psichologijos tyrimų lauko padėjo jau nuo romantikų ir neklasikinės filosofijos pradininkų tekstų humanistikoje įsigalėjęs požiūris, kad jos tyrinėjimo sritis siejasi su *specifine psichinės veiklos forma*, būdinga ne visiems žmonėms, o vien ypatingai menininkų genijų kastai. Tačiau meno psichologijos šalininkus domina ne tiek menininko asmenybės visuma, o pirmiausia jos psichologinė organizacija, jausmų, vaizduotės, fantazijos, atminties, prisiminimų, intuícijų, kūrybinės veiklos motyvų pasaulis, „pasinėrimas“ į meninės kūrybos procesą, įsijautimas, susitapatinimas su meninės kūrybos objektu, gimstantys emociniai išgyvenimai ir pan. Kita vertus, klasikinės meno psichologijos šalininkų požiūriai tiesiogiai siejosi su atskiros ypatingais sugebėjimais apdovanotos menininkų kastos išskyrimu bei formuojamu genijaus kultu. Taigi menininkui – genijui – priskiriamas išskirtinių savybių kompleksas, kurio neatsiejama dalimi *tapo ir nukrypimas nuo normos* bei nuolatinės aliuzijos į įvairias psichopatologines būsenas. Tai savo ruožtu meno psichologijos problematikoje gvildenant meninės kūrybos subjekto, menininko, genijaus problemas, skatino vis didesnę psichopatologinių motyvų svorį ir sąlyginai autonomiškos *meno psicho(pato)logijos* įsigalėjimą.

Analizuodami genialumo fenomeną meno psichologijos aspektu turėtume prisiminti ir subtilaus psichologo Friedricho Nietzsche'ės pateiktą požiūrį į genijų. Apibūdindamas jį mąstytojas teisingai jo savivalę ir begėdišką egoizmą, lygino genijų su pikta demoniška esybe, kentauru – pusiau žvėrimi, pusiau žmogumi, pasidabinusiu angelo sparnais. Tačiau greta demoniškojo prado genialioje asmenybėje Nietzsche'ė išvelgė kažką infantilaus, vaikiško, nors ir patologiško, lengvai pažeidžiamo. Iš čia – požiūris į genijų kaip tobuliausią ir kartu jautriausią gedimams mechanizmą (Nietzsche 1901:334). Iš šių taiklių Nietzsche'ės pastebėjimų kilo daugiausiai diskusijų meno psichopatologijos tyrinėjimuose, kurių aptarimui daug dėmesio buvo skirta įvairių kraštų mokslinėje literatūroje.

Šios monografijos sumanymas ir struktūros kontūrai užgimė daugiau nei prieš tris dešimtmečius. Taip atsitiko, kad baigus mokslus Kauno meno mokykloje ir studijuojant Maskvos Lomonosovo universiteto Filosofijos fakultete, teko artimai bendrauti su tame pačiame pastate aukštu žemiau buvusiais Psichologijos fakulteto studentais, mokslininkais bei klausyti

Han Huang. Intelektualų pokalbis sode. VIII a. Spalvotas tušas, šilkas

psichologijos profesorių Piotro Galperino, Aleksejaus Leontjevo ir Michailo Bachtino pasikaitas. Taip meno psichologijos problematika, greta filosofijos istorijos, estetikos, menotyros ir orientalistikos, visam gyvenimui atsirado mano mokslinių interesų lauke. Tad nuo studijų laikų sistemingai domėjausi su šia problematika susijusia literatūra, komplektavau svarbiausias pasirodžiusias mokslo knygas ir dalyvavau mokslinėse konferencijose.

Daug peno apmąstymams įvairiomis meno psichologijos temomis ir problemomis teikė ne tik gilinimasis į specializuotą įvairiuose kraštuose pasirodžiusią literatūrą, tačiau ir nuo 1977 m. besitęsiantis pedagoginis darbas su įvairiais Vilniaus dailės akademijoje, Vilniaus universitete, Lietuvos meno akademijoje, Vytauto Didžiojo universitete, Lietuvos edukologijos universitete ir užsienio universitetuose filosofijos, kultūrologijos, dailės, muzikos, literatūrologijos ir kitas specialybes studijavusiais auklėtiniais. Taip skaitant įvairius meno psichologijos ir meninės kūrybos procesų psichologijos problemoms skirtus speckursus, kaupėsi patirtis ir meno psichologijos problematikai skirta medžiaga. Įžvalgos ir apmąstymai pamatiniais meno psichologijos klausimais vėliau natūraliai įsiliedavo į įvairius mokslo straipsnius, estetikos, meno filosofijos problematikos mokslo leidinius.

Plušėdamas profesionaliai sukomplektuotose užsienio bibliotekose, greta kitų problemų, nuolatos sugrįždavau ir prie meno psichologijos tematikos. Taigi, užbaigęs daug energijos pareikalavusi darbą rengiant, redaguojant ir leidžiant didžiulės apimties trijų tomų „Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija: Rytai–Vakarai“ (2017) ir su sūnumi Konstantinu Andrijausku rašytą veikalą „Civilizacijos istorijos metamorfozės: komparatyvistinis požiūris į neeuropinį pasaulį“ (2018), nutariau iš esmės prisėsti prie daug metų rašytų šios monografijos

rankraščių ir pateikti skaitytojams savo darbą „Meno psichologija: nuo kūrybingumo ištakų iki psichopatologijos“.

Ši knyga pirmiausia remiasi daugybės metų kūrybine, pedagogine ir kultūros bei meno istorijos tyrinėjimo patirtimi, ilgametėmis muziejinėmis, didžiulio masyvo pirminių šaltinių, laiškų, dienoraščių, atsiminimų, įvairios kitos memuarinės literatūros (egodokumentikos), tiesiogiai susijusios su menininkų kūrybinio potencialo ir meninės kūrybos proceso problemų studijomis. Kita vertus, bendravimas su aukštųjų mokyklų, institutų mokslininkais ir menininkais leido sistemingai apibendrinti savo daugiamečio pedagoginio darbo įžvalgas ir pastebėjimus įvairiais meno psichologijos ir psichopatologijos aspektais. Tai paaiškina, kodėl šioje knygoje, gvildendamas kūrybos proceso problemas, dažnai remiuosi kasdieniame gyvenime išryškėjusia mokslininko ir menininko asmenybės kūrybingumo raiškos formų lyginamąja analize.

Ir galiausiai, dar nuo studijų universitete laikų ir ypač dėstydamas, periodiškai susidurdavau su įvairiomis psicho(pato)logijos apraiškomis, ypač šizofrenijos ir bipolinio afektinio sutrikimo požymiais išsiskiriančiais kūrėjais, kurių krizių prisodrintas gyvenimo ir kūrybos kelias dažnai skleidėsi mano akyse. Ilgainiui talento ir psichopatologijos sąsajos tapo viena labiausiai mane dominusių problemų. Iškart norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį, kad šios knygos autorius į monografijoje aptariamas meno psichologijos ir meno psichopatologijos problemas *žvelgia ne psichologo ar mediko, o pirmiausia estetikos ir meno filosofijos specialisto žvilgsniu*. Jis nesiekia analizuoti konkrečių menininkų psihogramų, ligos istorijų, aprašinėti jų simptomatikos raiškos požymių. Tokios intencijos daug dešimtmečių estetikos ir meno filosofijos srityje besidarbuojančiam autoriui yra svetimos, kadangi jos gali paaiškinti *medicininius*, o ne su jį labiausiai dominančiu *estetiniu* ir *menotyrimu* problemų lauku susijusius menininko kūrybinio potencialo, meninės kūrybos procesų psichologijos ir meno psichopatologijos ypatumus.

Gilesnis mokslinis šių problemų pažinimas Vakaruose prasidėjo tik XIX a. pabaigoje, tyrinėjant įvairius sąmonės funkcionavimo mechanizmus ir formuojantis eksperimentinės psichologijos užuomazgoms, o ženklesni laimėjimai yra susiję su vėlesne XX a. pabaigos socialinės ir individualios psichiatrijos plėtote, eksperimentinės psichologijos ir klinikinės psichologijos tyrinėjimais. Dabartinė meno psichologija dalijasi į daugybę skirtingų pakraipų, stovyklų ir sambūrių, kurių šalininkai polemizuoja visais pagrindiniais teoriniais klausimais. Čia sunku surasti nors vieną svarbesnę jos problemą, kuri nebūtų diskusijų objektu.

Dėmesys meno psichologijos ir jos viduje besiskleidžiančiai meninės kūrybos procesų psichologijos bei meno psichopatologijos problematikai yra vienas rodiklių, liudijančių apie konkrečios visuomenės, tautos pasiektą kultūros lygį. Šalyse, kuriose suvokiama šių problemų pažinimo bei suvaldymo reikšmė, visuomenės auklėjime ir asmenybės ugdymo bei saviraiškos

sirtyse, pasiekiami geresni rezultatai ir kituose humanistikos bei socialinio gyvenimo srityse. Kita vertus, meno psichologija ir su ja genetiškai susijęs kitų subdisciplinų kompleksas turi neabejotiną praktinę reikšmę, kadangi padeda selekcionuoti talentus, juos kryptingai ugdyti, tobulinti jų meistriškumą, netgi diagnozuoti žmones, stojančius į skirtingo profilio meno mokyklas. Vadinasi, skatina, remiantis daugiau ar mažiau aiškiai suformuluotais kriterijais, objektyviau įvertinti jų kūrybinį potencialą, meninius sugebėjimus ir tikslingai rekomenduoti konkrečios tobulinimosi krypties, profesijos, specialybės ir pan. pasirinkimą. Be to, tie kūrėjai, kurie domisi meno psichologijos ir meninės kūrybos procesų psichologijos subtilybėmis, dažniausiai pripažįsta jų svarbą geresniam vidinių kūrybos paskatų ir kūrybinio potencialo galimybių pažinimui.

Deja, tenka pripažinti, kad šios svarbios mokslo sritys Lietuvoje iki šiol yra apleistos. Teturime palyginti nedaug vienaip ar kitaip ne visuomet tiesiogiai su monografijoje aptariama meno psichologijos problematika susijusių darbų, iš kurių pirmiausia reikėtų išskirti akademiko Algirdo Gaižučio knygą „Kūrybinė menininko galia“ (1989), glaustą apžvalginį Daivos Grakauskaitės-Karkockienės leidinį „Kūrybos psichologija“ (2002), psichopatologinei problematikai skirtą Stasio Mostauskio monografiją „Beprotybės kartografija“ (2011), prof. Tomo Sodeikos psichologijos istorijos tyrinėjimus, prof. Valmanto Budrio klinicinei neurologijai ir meno terapijai skirtus tyrinėjimus bei Kęstučio Šapokos meno terapijai skirtus straipsnius.

Šios knygos tikslas – remiantis dabartinėmis tarpdalykinėmis tyrinėjimo strategijomis, metodais, įvairiais Rytų ir Vakarų tautų pamatiniais meno psichologijos šaltiniais, išanalizuoti pagrindinius meno psichologijos idėjų istorijos raidos etapus ir atskleisti, kaip skirtinguose kraštuose šimtmečių tėkmėje keitėsi požiūris į menininką, jo kūrybinį potencialą, meninės kūrybos procesą ir kitas pamatinės meno psichologijos problemas. Iš visų kitų įvairiomis pasaulio kalbomis paskelbtų meno psichologijos problematikai skirtų knygų ši monografija esmiškai skiriasi komparatyvistiniu požiūriu, kaip niekad anksčiau meno psichologijos idėjų istorijoje gausiu didžiųjų Rytų civilizacijų meno psichologijos šaltinių ir faktų pritraukimu lyginamajai analizei.

Ši knyga tikriausiai nebūtų išvydusi dienos šviesos, jei ne bendravimas su daugybe mano intelektualinei biografijai svarbių mokytojų, kolegų ir mokinių su kuriais gyvenime buvo lemta susitikti. Daugelį šioje monografijoje išdėstytų minčių aprobavau ir tikrinau skaitydamas pranešimus konferencijose, rengdamas paskaitas ir straipsnius. Iškylančios polemikos, abejonės, klausimai skatino vaizduotės polėkius, apmąstymus, vertė tikslinti išsakomus teiginius, pastūmėjo tolesniam daugelio idėjų ir temų plėtojimui.

Autorius reiškia gilią pagarbą ir dėkingumą profesoriams Jevgenijui Jakovlevui, Piotriui Galperinui, Aleksejui Leontjevui, Mikel Dufrenne'ui, Marivon Saisson, Hidemichi Tanakai, Ken'ichi Sasakiui, Charles Ridoux už konsultacijas ir suteiktą galimybę dirbti mokslinį darbą

universitetuose Paris–I (Sorbonne), Paris–VII (Diderot), Paris–X (Nanterre), *Collège de France*, Sendai, Kioto, Tokijo, Berno, Maskvos ir kitų miestų bibliotekose.

Nuoširdžiausiai dėkoju savo broliui profesionaliam medikui Romualdui Baranauskui už konsultacijas, filosofui ir mecenatui dr. Žilvinui Svirgariui, kilniaširdiškai parėmusiam šios knygos leidybą, monografijos recenzentams prof. Virginijai Adomaitienei, prof. Tomui Sodeikai ir doc. Arvydui Liepuoniui, redaktorei Margaritai Dautartienei, maketuotojai ir dailininkei Skaistei Ašmenavičiūtei, LKTI Komparatyvistinių kultūros tyrimų skyriaus laborantei Ingai Laužonytei ir visiems, padėjusiems parengti šią monografiją spaudai.

Autorius